

kého národního obrození. Výrazná je Vaňkova kritika Palackého pojetí národa i hutná zkratka Marxova a Engelsova řešení české otázky.

Těžištěm I. dílu Vaňkova Přehledu je jeho čtvrtý úsek — období rozvoje buržoazní sociologie u nás za imperialismu (str. 58—215). Zde nás zaujme interpretace evropského pozitivismu u Masaryka a jeho stoupenců v jejich kritickém realismu, hlavně v okruhu pražské i brněnské sociologické školy (ve Vaňkově pojetí „skupiny“). Vaněk se tu pokouší, celkem vyčerpávajícím způsobem, charakterizovat dílčí proudy tradičního sociologického myšlení od sociologického objektivismu (A. Uhlíř) a subjektivismu (O. Jozíšek, L. Klíma) přes křesťanskou sociologii (B. Vašek) až po sociologii reformistickou (J. Macek, M. Trapl). Podnětné je přítom Vaňkovo úsilí vyrovnat se s problematikou odvětvových sociologií (např. sociologie výchovy a rodiny, průmyslu a venkova), které u Köttnera chybějí.

Jsem přesvědčen, že závažnost a složitost problematiky dějin československé sociologie, kontinuity i diskontinuity sociologie tradiční a marxistické i rozsáhlost faktografie naznačují nutnost týmového řešení těchto otázek v budoucnosti. Obě recenzovaná skripta zůstanou k tomu vhodným východiskem.

Mojmír Hájek

Patricia J. Labaw: *Advanced Questionnaire Design.* (Tvorba dotazníku pro pokročilé.) Abt Books, Cambridge, Massachusetts, 1981, 183 str.

Autorka recenzované knihy má téměř dvacetiletou praxi v sociologické výzkumnické činnosti. Pracovala totiž dlouhá léta jako vedoucí výzkumnice v korporaci pro výzkum mínění v Princetonu ve státě New Jersey, od r. 1975 stojí v čele princeptonského střediska sociologických průzkumů. Má tedy bohaté zkušenosti s technikou standardizovaného dotazování, neboť právě tato technika patří ve výzkumech postojů, mínění a spotřebitelských nálad (tzv. survey research) k nejpoužívanějším. Hlavním motivem napsání knihy bylo pravděpodobně uvědomění si jistých limitů, které používání dotazníku jako výzkumného nástroje přináší. Hlavní námitky proti standardizovanému dotazování formuluje autorka takto: Zjišťujeme prostřednictvím dotazníku, zda to, co respondenti vypovídají, si i skutečně myslí? A do jaké míry jsme schopni z takto zjištěných údajů předvídat reálné lidské chování a jednání?

Obsah celé knihy lze rozdělit přibližně do tří částí. V první třetině pojednává autorka o tom, co je to dotazník, o jeho struktuře, zamýšlí se nad problémem zjišťování lidských postojů a nad tím, jak výzkumem odhalit, co se skrývá v lidské mysli. V jejím pojetí je dotazník především jednotou čtyř složek: hypotéz, slov, otázek a jejich formy. Navrhuje chápat dotazník ne jako pouhou sumu otázek, nýbrž jako totalitu, jako „gestalt“. Dále autorka říká, že dotazník je nutno konstruovat jako prostředek komunikace mezi respondentem a výzkumníkem, tedy jako nástroj výzkumného dialogu. Podle jejího názoru je častou chybou dotazníků, že tuto dvoustrannou komunikaci neumožňují, neboť jsou sestaveny tak, že respondent je ve svých sděleních a významech, která jsou za těmito sděleními, podstatně omežován výzkumníkovou apriorní strukturací reality.

Na základě úvah nad dosavadními postupy ve výzkumech typu „survey“ klade autorka zásadní metodologické otázky: Rozumí respondent svým odpovědím na otázky v dotazníku? Jsme schopni zachytit, jakým způsobem vznikají prioritní postoje? Jak stanovit vztah mezi zjištěným postojem a budoucím jednáním respondenta? Sama na ně nalézá odpověď. Tvrdí, že ve většině případů není možno prostřednictvím tradičně aplikované dotazníkové techniky predikovat budoucí chování ze studia postojů, že tedy není možno považovat výpovědi respondentů o realitě za realitu samotnou.

Druhá část knihy obsahuje návod, jak naznačené těžkosti řešit. Autorka se domnívá, že většina z nich je řešitelná tím způsobem, že místo tradičních postojových otázek nebo otázek na chování v hypotetických situacích budou používány otázky, které zjišťují:

- a) celkovou úroveň respondentova vědomí (consciousness);

- b) strukturu prostředí (environment), v němž se respondent nachází;
- c) úroveň znalosti respondenta o problematice, která je předmětem výzkumu;
- d) respondentovo skutečné chování v konkrétních situacích.

Tyto čtyři okruhy otázek by měly podle Patricie Labaw tvořit základ každého dotazníku, neboť formují parametry totálního obrazu respondentovy reality. Pakliže je použito otázek tohoto typu, můžeme podle autorčina názoru přistoupit k výzkumu postojů jako k analytickému problému založenému na faktech, která vypovídají o tom, jaký respondent je, v jakém prostředí žije, jak se chová a jedná. Patricia Labaw pak podrobně rozebírá výhody těchto otázek v porovnání s klasickými postojovými a uvádí konkrétní příklady, jak takové otázky mohou vypadat.

Třetí část knihy je věnována formální stránce dotazníku — způsobu uspořádání dotazníku z hlediska otázek, jejich větvení a filtrace, dále formulaci otázek a výběru vhodných slov pro tyto otázky. Autorka doporučuje, aby výzkumníci v dotaznících používali často tzv. otevřené otázky i přes jejich určité potíže při kódování. Doslova říká: „Hlavní výhodou otevřených otázek je to, že se jedná o jediný způsob, jak může výzkumník dát respondentovi příležitost říci to, co sám chce (to have his own say). Ačkoliv se na to často zapomíná, hlavním účelem rozhovoru, nejdůležitějším cílem veškeré výzkumné práce je nechat sdělit respondenta to, co chce, nechat ho říci výzkumníkovi, co míní a ne vice versa. Pokud ho nenecháme vyslovit se, tak proč ho vůbec s rozhovorem obtěžovat?“ (str. 132). O uzavřených otázkách autorka tvrdí, že výzkumník nemá záruku, zda jim respondent rozumí, zda rozumí nabízeným variantám odpovědí, z nichž provádí výběr; výzkumník rovněž nemá záruku v tom, zda on sám pochopil význam respondentovy odpovědi. Uzavřené či předznačené odpovědi navíc porušují hlavní požadavek na dialog mezi respondentem a výzkumníkem, čímž je zároveň porušen hlavní výzkumný cíl nechat respondenta vyvídat přesně a pravdivě o tom, co zná, co si myslí a jak jedná. Z těchto důvodů autorka doporučuje, aby uzavřené otázky (které se pochopitelně budou v dotaznících používat) byly kombinovány s otázkami otevřenými, které osvětlí význam odpovědi na otázky uzavřené a dokreslí je.

V závěru Patricia Labaw stručně a systematicky celou knihu shrnuje a podává ukázkou dotazníku, který ona, ve shodě se zásadami, o nichž pojednala na stránkách své knihy, používá. Každá otázka je komentována a zdůvodněna.

Domnívám se, že recenzovaná kniha bude užitečná pro ty, kdo již mají určité zkušenosti s prováděním sociologického výzkumu. Ne že by autorka přinášela nějaké převratné objevy, s mnoha názory se již český čtenář mohl setkat na stránkách naší metodologické literatury nebo v metodologických statích našich hlavních sociologických periodik. Přinos knihy však spatřuji v tom, že čtenář dostává v ucelené podobě názory na to, jak má vypadat dotazník jako instrument pro sběr dat s poměrně velkou vypovídací schopností. Zároveň se v implicitní podobě dovidá, jakým způsobem reaguje tradiční empirická sociologie v USA na výpady interpretativní, fenomenologické sociologie a jak se s některými oprávněnými výhradami snaží vypořádat. Autorka si je dobře vědoma, že nelze dát univerzální recept na tvorbu dotazníku. Snaží se však poskytnout čtenáři teoretický i praktický fundament, jenž by mu pomohl vyvarovat se chyb, o nichž se v každodenní, rutinní výzkumnické praxi příliš mnoho neuvažuje.

Ladislav Rabušic

Michael Mitterauer, Reinhard Sieder: Vom Patriarchat zur Partnerschaft. Zum Strukturwandel der Familie. (Od patriarchátu k partnerství. Ke strukturálním proměnám rodiny.) C. H. Beck, München 1980, 228 str.

Pozoruhodná, originálně pojatá práce dvou vídeňských autorů M. Mitterauera a R. Siedera vychází jednak z výsledků jejich vlastního bádání, které podnikli v rámci výzkumného projektu „Fondu k podpoře vědeckého bádání v Rakousku“, a jednak z transkulturních a historickosrovnávacích materiálů z evropské kulturní oblasti. Autoři si vytkli jako cíl podat historickosociologický pohled na vývoj středo-